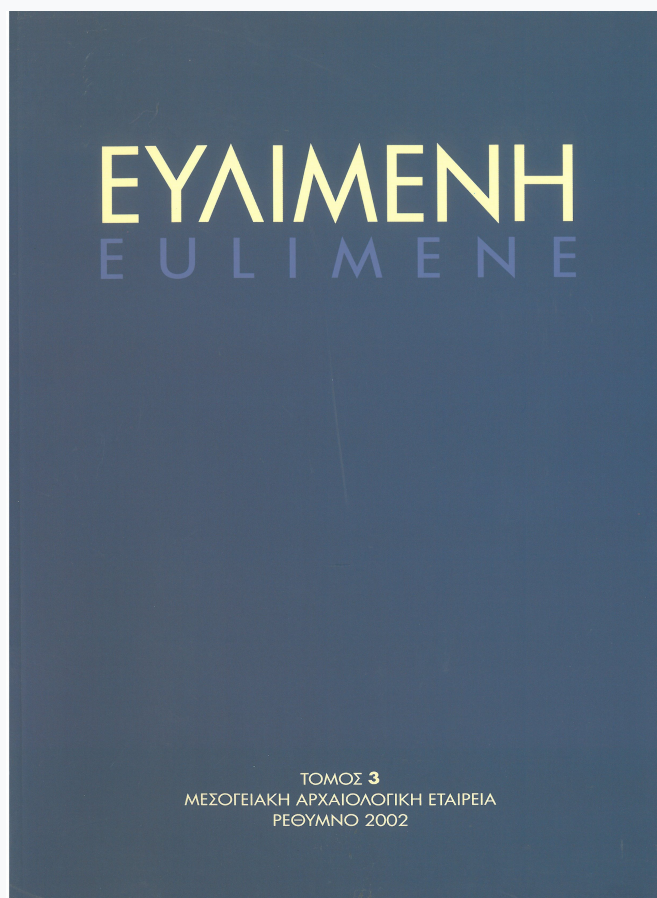

EULIMENE

Vol 3 (2002)

EULIMENE 3 (2002)

A Poll-tax Receipt

Nahum Cohen

doi: [10.12681/eul.32751](https://doi.org/10.12681/eul.32751)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 3
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2002

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8

GR 741 00–Ρέθυμνο

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)

Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Βόλος)

ΒΟΗΘΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη

PUBLISHER

MEDITERRANEAN

ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

P. Manousaki 5–V. Chali 8

GR 741 00–Rethymno

PUBLISHING DIRECTORS–EDITORS

Dr. Nikos Litinas (Rethymno)

Dr. Manolis I. Stefanakis (Bolos)

ASSISTANT TO THE EDITORS

Dr. Dimitra Tsangari

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Δρ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. François Lefèvre (Παρίσι)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Χαϊδελβέργη)
Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Βόλος)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Σοφία Καμπίτση (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελαράκης (Νέα Υόρκη)

EDITORIAL BOARD

Prof. Nikos Stampolidis (Rethymno)
Prof. Petros Themelis (Rethymno)
Dr. Alan W. Johnston (London)
Prof. François Lefèvre (Paris)
Prof. Angelos Chaniotis (Heidelberg)
Dr. Manolis I. Stefanakis (Volos)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Dr. Nikos Litinas (Rethymno)
Prof. Sofie Kambitsis (Rethymno)
Prof. Anagnostis Agelarakis (New York)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι μία επιστημονική περιοδική έκδοση που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωική / Υπομινωική / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ύστερη αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.). Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συντομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Τα γραμμικά σχέδια γίνονται με μαύρο μελάνι σε καλής ποιότητας χαρτί με ξεκάθαρους χαρακτήρες, ώστε να επδέχονται σμίκρυνση. Οι φωτογραφίες είναι ασπρόμαυρες, τυπωμένες σε γυαλιστερό χαρτί. Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες στέλνονται σε δύο εκτυπωμένα αντίτυπα συνοδευόμενα από το κείμενο σε δισκέτα ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν δέκα αντίτυπα και έναν τόμο του περιοδικού. Επιπλέον αντίτυπα θα μπορούν να αγοραστούν.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 – Β. Χάλη 8, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Καλύβες – Αποκορώνου, Χανιά – GR 73003

EULIMENE is a refereed academic periodical which contains studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on anthropology, palaiodemography, palaeo-environmental, botanical and faunal archaeology, the ancient economy and the history of science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Line drawings should be in black ink on good quality paper with clear lettering, suitable for reduction. Photographs should be glossy black-and-white prints. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please send two hard copies of your text and one version on computer disc.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Ten offprints of each paper, and a volume of the journal will be provided to the contributors free of charge. Additional offprints may be purchased.

Subscriptions – Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 – V. Chali 8, Rethymno – GR 74100

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymno – GR 74100

Dr. Manolis I. Stefanakis, Kalives – Apokoronou, Chania – GR 73003

web: <http://www.phl.uoc.gr/eulimene/>

mail: eulimene@mail.com

Περιεχόμενα
EYΛIMENH 3 (2002)

List of contents
EULIMENE 3 (2002)

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	6
Antonio Corso , Classical, not Classicistic: Thoughts on the origins of «Classicizing Roman Sculpture»	11
Antonios Kotsonas , The rise of the polis in central Crete	37
Μαρία Σταυροπούλου-Γάτση, Γεωργία Ζ. Αλεξοπούλου , ΑΝΑΚΤΟΡΙΟ – ΑΚΤΙΟ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ. Συμβολή στη μελέτη της οχύρωσης της πόλης του Ανακτορίου και στην τοπογραφία της ευρύτερης περιοχής	75
David Jordan , Κατάδεσμος από τον Κεραμικό Αθηνών	95
Πάυλος Χρυσοστόμου , Συμβολές στην ιστορία της ιατρικής στην αρχαία Μακεδονία	99
Eva Apostolou , Rhodes hellénistique. Les trésors et la circulation monétaire	117
Robert C. Knapp , Greek Mercenaries, Coinage and Ideology	183
Nahum Cohen , A Poll-tax Receipt	197
David Jordan , Άλλο ένα παράδειγμα του Ψαλμού 90.1	201
Άννα Λάγια , Ραμνούς, τάφος 8: ανασύσταση της ταφικής συμπεριφοράς μέσα από το πρίσμα της ταφονομικής και ανθρωπολογικής ανάλυσης.	203

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti

Antonio Corso, Classical, not Classicistic: Thoughts on the origins of «Classicizing Roman Sculpture», EYAIMENH 3 (2002), 11-36

Classico, non classicista: riflessioni sulle origini della cosiddetta «scultura romana classicistica» In questo articolo è affrontata la problematica delle copie di età ellenistica e soprattutto romana derivate da statue originali di età greco-classica.

Vengono distinte le varianti, che non necessariamente risalgono a un originale comune, dalle copie vere e proprie, che invece derivano dalla stessa statua.

Sono quindi esaminati casi in cui siano sopravvissuti sia l'originale sia copie da questo ottenute, la casistica delle basi da originali famosi giunte sino a noi e quella delle opere tramandate dalla tradizione antica che sono state riscoperte. Sono altresì richiamate le menzioni di maestri e capolavori di scultura e pittura da parte di scrittori di età classica. Inoltre, si riepiloga succintamente la tradizione antica della critica d'arte. È presentata in modo cursorio la storia dei tentativi di attribuire sculture superstiti agli scultori celebrati dalle fonti antiche, dal quattordicesimo secolo ai nostri giorni. È altresì preso in considerazione lo scetticismo diffuso attualmente sulla possibilità di istituire tali relazioni e sono indicati motivazioni e sostrato culturale che hanno portato diversi studiosi a tale conclusione.

Infine, è ribadita la tesi opposta, che diverse creazioni statuarie note da copie di età romana, ritenute spesso ora opere classicistiche romane, risalgono di contro a originali del quinto e quarto secolo a. C. I motivi addotti a sostegno di tale tesi sono essenzialmente tre:

1. la concordanza iconografica spesso convincente tra tipi copistici di età romana e capolavori di età classica noti da menzioni letterarie;
2. il fatto che diversi tra questi tipi sono stati rieccheggiati su rappresentazioni di piccolo formato già in età classica o nel primo ellenismo;
3. infine il fatto che le grandi arti figurative erano per lo più ritenute morte, o moribonde, durante l'età in cui la produzione copistica fu più intensa.

Antonios. Kotsonas, The rise of the polis in central Crete, EYAIMENH 3 (2002), 37-74

Η γένεση της πόλης-κράτους στην κεντρική Κρήτη. Ο 6^{ος} αι. π.Χ. θεωρείται «σκοτεινός» για την Κρήτη. Ο λαμπρός υλικός πολιτισμός της Εποχής του Σιδήρου σβήνει σχετικά απότομα στα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. χωρίς εμφανή διάδοχο. Το φαινόμενο αυτό έχει παρατηρηθεί στην Κνωσό και αναφέρεται στην αγγλική βιβλιογραφία ως «archaic gap». Η παρούσα μελέτη ξεκινά από τις παρατηρήσεις για την Κνωσό και παρουσιάζει την εξάπλωση του φαινομένου, καταδεικνύοντας αιτίες που έχουν συντελέσει στη διόγκωσή του. Επισημάνσεις αναφερόμενες στο «αδιάγνωστο» της κρητικής κεραμικής του 6^{ου} αι. π.Χ. —το οποίο συντελεί καίρια στη σχετική άγνοιά μας— παρουσιάζουν αυτή την πτυχή του ζητήματος, προσπαθώντας παράλληλα να την εντάξουν στο γενικότερο πλαίσιο της ελληνικής κεραμικής παραγωγής. Ακολουθεί η ανίχνευση ενός αρχαιολογικού ορίζοντα του τέλους του 7^{ου} αι. π.Χ. σε μια σειρά θέσεων στην κεντρική Κρήτη —την καλύτερα μελετημένη περιοχή του νησιού— ανάλογα με τη λειτουργία τους: νεκροταφεία, ιερά, οικισμοί. Παρατηρείται γενική εγκατάλειψη θέσεων της Εποχής του Σιδήρου και μεταφορά των λειτουργιών τους σε νέες, ένα φαινόμενο με προφανείς κοινωνικές αναφορές. Στοιχεία από την υπόλοιπη Κρήτη επιβεβαιώνουν την εικόνα αυτή. Παράλληλα, αυξάνεται ραγδαία η παραγωγή επιγραφών, ορισμένες από τις οποίες αποκαλύπτουν την αγωνία της κοινότητας να προστατευθεί από περιπτώσεις κατάχρησης εξουσίας. Τα επιγραφικά αυτά δεδομένα και η

ερμηνεία των ανασκαφικών πορισμάτων με βάση παράλληλες ζυμώσεις στην κυρίως Ελλάδα συντελούν στην αναγνώριση του φαινομένου της δημιουργίας της πόλης-κράτους, ενός από τους σημαντικότερους θεσμούς της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας. Απότοκο του πολιτικοκοινωνικού αυτού μετασχηματισμού αποτελεί ένα κύμα επεκτατισμού και εχθροπραξιών που κατέληξε στην καταστροφή ή παρακμή σημαντικών πόλεων, όπως ο Πρινιάς και η Κνωσός, και στην ενδυνάμωση άλλων, όπως η Λύκτος και η Γόρτυνα. Συνεπώς, προτείνεται η χρονολόγηση της γένεσης του θεσμού της πόλης-κράτους στην κεντρική Κρήτη στα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ., ενός θεσμού που βαθμιαία εξαπλώθηκε σε όλο το νησί και επέφερε σημαντικό αντίκτυπο στην πολιτική του γεωγραφία, αλλά και στις κοινωνικοπολιτικές και χωροταξικές δομές των επιμέρους κοινοτήτων του.

Μαρία Σταυροπούλου-Γάτση, Γεωργία Ζ. Αλεξοπούλου, ΑΝΑΚΤΟΡΙΟ-ΑΚΤΙΟ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ. Συμβολή στη μελέτη της οχύρωσης της πόλης του Ανακτορίου και στην τοπογραφία της ευρύτερης περιοχής, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 3 (2002), 75-94

Anaktorion-Aktion in Akarnania. Anaktorion was one of the most important colonies of Corinth in the Ambrakian gulf. The ruins of the city are visible in the region of Ag. Petros on the hill Kastri and have been described in E. Oberhummer, W.M. Leake, L. Heuzag, G. Neak and N.G.L. Hammond. Based on the description of the early travelers and on the plan of W.M. Leake, a survey was conducted in order to locate the ancient remains already known and also to uncover new evidence for the topography of the city. In 1995 vegetation was cleared from some parts of the older and more recent fortifications and small trenches were dug in the area occupied by the sanctuaries, roads and cemeteries of the city. The data was marked on an 1:50000 map together with a number of observations. Aktion is included in this topographical analysis, as it served as the port of Anaktorion.

David Jordan, Κατάδεσμος από τον Κεραμικό Αθηνών, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 3 (2002), 95-98

A lead curse tablet from the Athenian Kerameikos. An edition, from autopsy, of an opisthographic lead curse tablet of the fourth century B.C. from the Athenian Kerameikos. The first edition, which has appeared twice, *Minima Epigraphica et Papyrologica* 4 (2000) 91-99 and *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 114 (1999 [2001]) 92-96, admits of improvement. The text consists of a list of men's names plus the word γυναικα.

Παύλος Χρυσοστόμου, Συμβολές στην ιστορία της ιατρικής στην αρχαία Μακεδονία, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 3 (2002), 99-116

Contributions to the history of medicine in ancient Macedonia. The publication of two previously unpublished funerary monuments to physicians, one from Hellenistic Pella, and one from Early Christian Pella, provides an occasion for a study of the history of medicine in ancient Macedonia, the worship of the gods of medicine in the city of Pella and the health problems of its citizens. The first monument is an inscribed marble base from the 3rd quarter of the 4th century B.C., which supported a marble stele commemorating a doctor from Thasos, who worked in Pella as public physician and who died abroad (Fig. 1-2). The second monument is a marble funerary stone to a physician named Alexander, from the 1st half of the 5th century A.D. (Fig. 3).

By the 5th century B.C. the kings of Macedonia were already displaying a considerable interest in medicine, accentuating their care for the army and for their subjects. The development of medical science was chiefly due to the presence at the royal court, as visitors or as permanent

residents, of such illustrious physicians as Hippocrates and his son Thessalus, Nicomachus the father of Aristotle, Critobulus of Cos, Philippus of Acarnan, Menecrates of Syracuse, Hippocrates, the son of Draco, and Polydorus of Teios. Historical sources tell us that Critobulus, Cridodemus and Draco of Cos served in the medical corps in the army of Alexander the Great's, as did Philippus of Acarnania, who was Alexander personal physician, and Alexippus, Pausanias and Glaucus (or Glaucias), respectively the personal physicians of Peucestas, Craterus and Hephaestion. Alexander himself had been initiated into the art of medicine by his tutor Aristotle, and had sufficient medical knowledge to attend to the medical and pharmaceutical care of his friends and his men. From archaeological evidence we know of another physician, who died at Pydna in early Hellenistic period and who, judging from his instruments, must have been a surgeon (Fig. 4–6). In contrast to the Hellenistic kingdoms of the East, however, nothing is known of any other physicians from the time of Cassander to the late Hellenistic period.

In the imperial age the medical profession had made great progress, with the invention of new instruments and through specialisation in the diseases of the various organs of the body. The position of public physician, or chief medical officer, that had been instituted in the Roman world, is also attested in Macedonia in the person of Aurelius Isidorus, scion of a prominent Thessalonican family. The «medici» in the Macedonian colonies also appear to have had some connections in Macedonia were self-employed professional physicians (Sextus Iulius Chariton of Amphipolis, Titus Servius and his wife Servia of Thessalonica, Pubicius Lalus and Publicius Hermias of Beroea, Aelius Nicolaus of Edessa, Aptus of Dion, Theodorus of Kato Kleines Florinas and C. Iulius Nicetas of Lyke, as well as Athryilatus of Thasos and Theodorus of Macedonia, known from literary sources). In addition to Alexander of Pella, Early Christian inscriptions also mention the physicians Paul of Philippi, Damian of Thessalonica and Anthemius of Edessa.

In Macedonia, as elsewhere, medicine progressed *in tandem* with the cult of Asclepius, which is attested in many cities (Beroea, Mieza, Dion, Thessalonica, Moryllus, Kalindoia, Antigoneia, Cassandreia, Amphipolis, Philippi, etc.). The priests of Asclepius were illustrious men from the cities of Macedonia, and his priesthood was an office of great social prestige and of particular importance in the organisation of the Macedonian kingdom. Archaeological excavations in the south-west sector of Pella have brought to light a large sanctuary of Asclepius, whose temple and altar were also used for the worship of Apollo, Heracles and the local healing divinity Darro, to whom the prayers for the sick were addressed. The worship of these gods, which continued in Roman Pella too, was an essential feature in the lives of the inhabitants of the city, whose health was affected by problems associated with bad water and malaria.

Eva Apostolou, Rhodes hellénistique. Les trésors et la circulation monétaire, *EYΛIMENH* 3 (2002), 117-182

Ελληνιστική Ρόδος. Οι θησαυροί και η νομισματική κυκλοφορία. Η εξέταση των «θησαυρών» που περιέχουν ροδιακά νομίσματα, εκδόσεις του ενιαίου ροδιακού κράτους, από ιδρύσεώς του, το 408 π.Χ., μέχρι τις αρχές του 1ου αι. π.Χ., οδηγεί στα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Η κυκλοφορία του ροδιακού νομίσματος σ' όλη την προαναφερόμενη περίοδο αποδεικνύεται αρκετά περιορισμένη εκτός των ορίων του ροδιακού κράτους.

2. Ο συστηματικός έλεγχος της κυκλοφορίας του νομίσματος εντός της ροδιακής επικράτειας επιτυγχάνεται με την περιοδική κατάργηση και την απόσυρση της προγενέστερης εγχώριας νομισματικής παραγωγής (ή μέρους της) και παράλληλα με την αντικατάστασή της από νέες και εξελιγμένες ως προς τους νομισματικούς τύπους εκδόσεις.

3. Ο «κλειστός» χαρακτήρας της ροδιακής οικονομίας στηρίζει την εμπορική και πολιτική δραστηριότητα των Ροδίων, και αποτελεί σημαντικό παράγοντα της ευημερίας τους κατά την υπό εξέταση περίοδο.

Robert C. Knapp, Greek Mercenaries, Coinage and Ideology, EYΛIMENH 3 (2002), 183-196

Έλληνες μισθοφόροι, νόμισμα και ιδεολογία. Οι σκοτεινοί αιώνες υπήρξαν για τον ελληνικό πολιτισμό η αφετηρία των σημαντικότερων αλλαγών που διακρίνονται αργότερα κατά την αρχαϊκή εποχή. Στην παρούσα εργασία υπογραμμίζεται η διαφορά στον τρόπο ζωής στην Ελλάδα των σκοτεινών αιώνων και στους πιο εξελιγμένους πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής και της Αιγύπτου, προκειμένου να γίνει αντιληπτό πόσο αποσταθεροποιητικοί πρέπει να υπήρξαν αυτοί οι πολιτισμοί στη ζωή των Ελλήνων που έρχονταν σε επαφή μαζί τους. Ενώ οι περισσότεροι μελετητές επικεντρώνονται στους εμπόρους ως την κύρια ομάδα επαφής, εδώ δίνεται έμφαση στους Έλληνες μισθοφόρους, οι οποίοι πολέμησαν στην Αίγυπτο και σε ολόκληρη την Εγγύς Ανατολή στα τέλη των σκοτεινών αιώνων και κατά την αρχαϊκή περίοδο. Η μισθοφορική υπηρεσία, όχι μόνο εξέθεσε τους Έλληνες σε διαφορετικούς υλικούς πολιτισμούς, αλλά επίσης συνέβαλλε στην διαμόρφωση της ιδέας περί Ελληνικής «εθνικότητας». Επιπλέον, αυτές οι επαφές οδήγησαν στην συνειδητοποίηση ότι οι κληρονομικές κοινωνικές δομές που βασιζόνταν στη γενιά, «πίσω στην πατρίδα», θα μπορούσαν να αλλάξουν προς όφελος εκείνων που είχαν αποκομίσει πλούτο και αυτοπεποίθηση στο εξωτερικό. Η παρούσα μελέτη ασχολείται ειδικότερα με τον πραγματικό και συμβολικό ρόλο του νομίσματος σε αυτή την πολιτισμική αφύπνιση. Όποια και αν είναι τα πραγματικά πλεονεκτήματα του νομίσματος και οποιαδήποτε η πρακτική σχέση της εισαγωγής του με τα προϋπάρχοντα νομισματικά συστήματα της Δ. Ασίας, η συμβολική του δύναμη ήταν να ενδυναμώσει τον πυρήνα του κινητού πλούτου και να αμβλύνει την εξουσία του ακίνητου, βασισμένου στη γη, πλούτου. Ήταν επίσης ένα δυναμικό σύμβολο της σχετικότητας της δύναμης και ουσιαστικά η πραγματική ρίζα της δύναμης, άσχετα με τους μύθους που υπήρχαν για να νομιμοποιούν την συνέχιση της εξουσίας από μια ελίτ. Ως νόμισμα, το χρήμα ήταν πλέον πιο ορατό και ευκολότερο να αποκτηθεί από πριν, και ως τέτοιο μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με μεγαλύτερη ευχέρεια για την αποσταθεροποίηση των υπαρχόντων διανοητικών και εξουσιαστικών δομών μιας ελίτ. Εν κατακλείδι, η εισαγωγή του νομίσματος αποτελεί αφενός τμήμα της πολιτισμικής μεταβολής που επηρεάστηκε από την επαφή των Ελλήνων μισθοφόρων με τους πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής και της Αιγύπτου και αφετέρου έμβλημα των πολιτισμικών συνεπειών της ελληνικής εμπειρίας που αποκτήθηκε σε εκείνες τις περιοχές.

Nahum Cohen, A Poll-tax Receipt, EYΛIMENH 3 (2002), 197-200

Απόδειξη καταβολής φόρου (λαογραφίας). Πάπυρος διατηρημένος σε καλή κατάσταση. Πρόκειται για μία απόδειξη καταβολής κεφαλικού φόρου, της λαογραφίας, από έναν φορολογούμενο του οποίου το όνομα έχει χαθεί. Διασώζονται μόνο τα ονόματα των γονέων του, Ονήσιμος και Ηρ(), και του παππού του, Ωρίων. Το πληρωθέν ποσόν είναι 20 δραχμές και 10 χαλκοί. Το έγγραφο χρονολογείται στις 24 Ιουλίου ενός εκ των ετών 177, 178 ή 179 μ.Χ. και προέρχεται από την πρωτεύουσα του Αρσινόϊτου νομού.

David Jordan, Άλλο ένα παράδειγμα του Ψαλμού 90.1, EYΛIMENH 3 (2002), 201

Another example of LXX Ps. 90.1. In a writing exercise found on a fragmentary wooden tablet, published at BIFAO 101 (2001) 160–2 (V or VI A.D.), there are several lines beginning ὁ κατο[or ὁ κατοί[. Restore, in whole or in part, LXX Ps. 90.1, 'Ο κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου ἐν σκέπῃ τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ αὐλισθήσεται.

Άννα Λάγια, Ραμνούς, τάφος 8: ανασύσταση της ταφικής συμπεριφοράς μέσα από το πρίσμα της ταφονομικής και ανθρωπολογικής ανάλυσης, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 3 (2002), 203-222

Ramnous, the stone-cist burial Nr 8: mortuary behavior in the light of the taphonomic and anthropological analysis. The significance of applying taphonomic considerations during the excavation and analysis of a burial as a crucial factor in understanding its function is discussed and it is argued that it requires the participation of an expert in human morphology. The basic taphonomic processes that are important for understanding mortuary behavior are presented and are then applied to the analysis of a multiple burial of the late antiquity from the Necropolis of Ramnous. The stone-cist burial Nr 8 from Ramnous comprised the inhumations of six individuals, three adults and three sub-adults. The position of the skeletal remains in the grave raised questions concerning the manner of burial and the sequence of inhumations. Detailed analysis of the mortuary context, the position of the skeletal remains during excavation, the state of preservation of the bones and bone modifications as a result of taphonomic processes, in combination with the biological profile of the skeletons, suggests that the six individuals were buried in three separate burial episodes. The latest burial was that of an adolescent female that was found *in situ* at the uppermost level of the grave. This had been preceded by the (almost?) synchronous burial of three adults that were laid successively at a deeper level. The earliest inhumations were those of two children, the remains of which were found at the lowest level of the grave in a relatively poor state of preservation. It is argued that the architecture of the grave and the surrounding rocks created different microenvironments within the grave and played a crucial role in the manner of burial and the post depositional position of the skeletal remains. The excavation techniques that were used ensured that bone preservation was a result of events that took place prior to the excavation. The skeleton of the adolescent had the best state of preservation. Among the adults no differences in preservation in relation to sex, age and stratigraphy were observed. Modification of bone surfaces supports the view that the individuals that were the last to bury from each burial episode, were exposed to weathering prior to soil being sieved-in.

A POLL-TAX RECEIPT.¹

Except for a few small holes this piece of light brown papyrus is preserved almost in full. The top margin is about 1,5 cm; the bottom is 3,5 cm. At left the papyrus seems to have been torn as a result of a vertical folding. The first two lines are extended on the right to the edge of the papyrus, while the rest form a margin of about one cm. Judging from the extant part of the text it seems that 6–9 letters were lost at the beginning of each line. The papyrus shows signs of other foldings, both vertical and horizontal. In contrast to the straight cut top edge, the bottom seems to have been badly damaged. The relatively copious bottom margin may have been reserved for the writing of a subsequent receipt. The bold ink produced a fine highly cursive hand, which is very hard to read having been written very quickly. The lines run along the fibers (→). On the other side (↑) there are some undefined marks of ink.

In *P.Berol.* 25563 the son of Onesimos, from the Second Goose-Pen Quarter in the metropolis of the Arsinoite nome, paid 20 silver drachmas, to which extra charges of 10 obols were added, presumably for λαογραφία, the poll-tax in Roman Egypt. The receipt was issued during the joint rule of Marcus Aurelius and his son Commodus most likely between 176/77 and 178/79 (see note to lines 1–2).

Close parallels to *P.Berol.* 25563 are *P.Hamb.* III 205–207; *P.Mich.* XV 695–99; 756; for a detailed discussion of the structure of this type of laographia receipts is see O. Tebt. Pad. I, pp. 14–23, and especially pp. 21–23. See also *P.Mich.* XV, pp. 21–23. Laographia at the reduced rate of 20 dr. plus 10 obs. χ(αλκοῦ) is well attested among the privileged inhabitants of the metropolis of the Arsinoite nome,² and although laographia means «the registering of the people», the tax so named is to be distinguished from the syntaximon, the latter being used to designate laographia paid at a higher rate of 40 dr. plus extra charges by peasant taxpayers in Arsinoite villages. As the sons of the more privileged metropolitans came of age, they were subject to an investigation known as ἐπίκρισις that vindicated their right to the special status and to the lower rate for capitation taxes.³ The age of liability for poll-tax was 14 years, and only males were

¹ This papyrus is published with the kind permission of the Aegyptisches Museum und Papyrussammlung, Berlin. The late Prof. P.J. Sijpesteijn and Dr. W. Brashear helped in the readings of this papyrus. Thanks due to A. E. Hanson who read the whole manuscript and made very valuable remarks. All other errors are solely mine.

² See D. H. Samuel (Hobson), «New Editions of Two Vienna Papyri», *BASP* 14 (1977), pp. 135–43; *O.Tebt.Pad.* I, pp. 4–11; *P.Mich.* XV 695–99; 756 and pp. 22–23. For further parallels see H. A. Rupprecht, *Kleine Einführung in die Papyruskunde*, Darmstadt 1994, pp. 79–80.

³ J.M. Modrzejewski, «Entre la cite et le fisc: le statut grec dans l'Egypte romaine», in *Symposium 1–4 Septembre 1982*, Valencia 1985, pp. 241–80, (esp. pp. 257–59) divides the population in Egypt into three categories: a) Roman citizens (*cives Romani*); b) non Romans who acquired the Roman citizenship (*cives peregrini*); c) the remaining bulk of the Greek–Egyptian population whom Modrzejewski terms the 'tiers etat'. The first two categories were tax free (ἀτελεῖς). The son of Onesimos was, then, a member of the third category which was divided into two classes as shown above. See also J. Rowlandson (ed.), *Women and Society in Greek & Roman Egypt, A Sourcebook*, (Cambridge 1998), pp. 11–12. For the aims and importance of the

liable, the age of exemption varied in the course of the period during which this tax was exacted.⁴ As a capitation tax *laographia* was closely related to the 14-year census cycles of Roman Egypt, introduced into this and other provinces during the reign of Augustus. The officials levying the capitation taxes relied on the census returns submitted by heads of houses, as they prepared lists of male taxpayers who were liable for capitation taxes each year. Although the inhabitants of the province of Egypt received the Roman citizenship early in the third century and added «(Marcus) Aurelius» to their names thereafter, receipts for payments of *laographia* were issued for more than a decade subsequent, and the last provincial census was proclaimed in CE 257/58. So far as we know, no official declaration announced the end of poll-tax collections.⁵

P.Berol. inv. 25563

CE July 24 of 177, 178 or 179

9x6 cm.

Arsinoiton polis

- 1 [Ἔτους] ι . Αὐρη]λίωv Ἀντων(ίνου) καὶ Κομμόδου
 [τῶν κυρίων] Σεβαστῶν Ἐπεὶφ λ' ἀρι(θμήσεως) Παῦ(νι)
 [δι(έγραψεν) NN Ὀ]νησίμου τοῦ Ὡρίω(νος) (μητρὸς) Ἡρ()
 4 [ὑ(πὲρ) λαο(γραφίας) . . . κ]αὶ δεκά(του) (ἔτους) Ἐτ(έρων) Χη(νοβοσκίων)
 [(δραχμὰς) εἴκοσι (γίνονται) κ προσ(διαγραφομένων) χ(αλκοῦ) ὀβ(ολοῦς) δέκα.

3 -) Ηρ/ 4 Χ^η 5 κ

In the 1[.]th year of the lords Aurelii Antoninus and Commodus Augusti, the 30th of Epeiph, in the account for Pauni, NN, son of Onesimos, grandson of Horion, his mother being Her(), for the Heteron Chenoboskion, has paid twenty drs. for the *laographia* of the 1[.] year, total 20, extra charges ten copper obs.

1–2 and 4 For this dating formula see D. Bureth, *Les Titulatures impériales dans les papyrus, les ostraca et les inscriptions d'Égypte (30 a.C.–284 p.C.)*, Papyrologica Bruxellensia 2, Brussels 1964, p. 85. All the texts cited by Bureth and by PHI 7 database list dating formulas referring to years 17–20 of the joint rule of these two emperors (CE 176/77–179/80). Commodus was elevated to the rank of Augustus in the middle of 177 (before June, 17). Thus his co-regency with his father, Marcus Aurelius, lasted from midsummer of 177 till March 180 (Marcus' death), encompassing four imperial years (17–20). The word δεκάτου at line 4 is very clearly written. Preceding the κ]αὶ in the lacuna either ἑπτά, ὀκτώ or ἑννέα can be written to complete the year numbers ἑπτακαιδεκάτου, ὀκτωκαιδεκάτου or ἑννεακαιδεκάτου. The available space in the lacuna preceding κ]αὶ

census system and the poll-tax see C. Nicolet, *Space, Geography, and Politics in the Early Roman Empire*, Ann Arbor, Michigan 1991, pp. 135–36; R. S. Bagnall and B. W. Frier, *The Demography of Roman Egypt*, Cambridge University Press 1994, pp. 27–30.

⁴ See R. S. Bagnall and B. W. Frier, *loc.cit.*

⁵ See M. Hombert and C. Préaux in *Pap. Lug. Bat.* V, pp. 40–41; N. Lewis, *Life in Egypt under Roman rule*, Oxford 1983, pp. 169–70; D. W. Rathbone, «Egypt, Augustus and Roman Taxation», *Cahiers du Centre Glotz* 4 (1993), pp. 81–112 (esp. pp. 86–88; 96–97).

would allow for either of these two options only if λαογραφία is strongly abbreviated. – λαο(γραφίας), as suggested in the comment to line 4 *infra*. In line 2 Epeiph 30, July 24, might then be assigned to one of the years 177–179. Another suggestion for a resolution of the curved stroke preceding δεκάτου can be the characters zeta or eta. Prof. D. Hagedorn commented to me (in an e-mail from November 15, 2000, for which I am grateful to him) that at times scribes would write only δεκάτου in full indicating the first part of the year number with a numeral; in our case: ζ δεκάτου, or η δεκάτου. This suggestion, if endorsed, would require the longer abbreviation of λαογραφία as stated above, e.g. λαογρα(φίας). Consequently the suggested date would be: CE July 24 of 177, 178 or 179.

2 Ἐπεὶφ λ' ἀρι(θμήσεως) Παῦ(νι): *arithmesis* was a bookkeeping term applied to tax collection for which see WO I 814–15; H. C. Youtie, *Scriptiunculae Posteriores*, Bonn 1981, I., p. 410; *P.Hamb.* III 204, 2.6.8.14n. The son of Onesimos with his metropolitan status probably paid his poll-tax currently as against villagers with peasant status paying laographia at the highest rates described by D. H. Samuel (Hobson), *loc. cit.*, pp. 130–31. He might have been better off than other members of his class; see footnote 4. For members of the metropolite class in Roman Egypt their status and obligations see N. Lewis, *op.cit.*, pp. 39–64; A. K. Bowman, *Egypt after the Pharaohs*, London 1986, pp. 124–128.

3 NN Ὁ]νησίμου τοῦ Ὠρίων(νος): it would be reasonable to surmise that the tax-payer's proper name was Ὠρίων, which would fit the available space at the beginning of the line; see D. Hobson, Naming Practices in Roman Egypt, *BASP* 26 (1989), pp.157–174.

(μητρός): for the sign indicating this word see *BGU* I, p. 352; Bilabel in *RE* II, col. 2303. See also H.C. Youtie, «Two Notes on Papyri V», *ZPE* 1 (1967) 163–72 (= *Scriptiunculae* vol. II, pp. 927–37), p. 164.

4 [ύ(πὲρ) λαο(γραφίας): the words are abbreviated in many forms such as λαογρα(φίας); see *SB* XII 10952–10956. Or λαο(γραφίας); see *SB* XVIII 13911; For the latter see *P.Hamb.* III 204, 4n.

Ἐτ(έρων) Χη(νοβοοσκίων): another option was Χη(νοβοοσκῶν). See Calderini, *Dizionario*, vol. II, p. 181; Suppl. I (1988), p.115; Suppl. II (1996), p. 56. Χηνοβοοσκίων was commoner; see S. Daris, «I quartieri di Arsinoe in eta romana», *Aegyptus* 61 (1981), p. 151.

5 [(δραχμάς) εἴκοσι]ι (γίνονται) κ: the line begins with the remains of an iota, followed by a long vertical stroke for «total» and the digit kappa for εἴκοσι. The curve at left belongs to the beginning of line 4. Above kappa there is a small dot found usually above the amounts of drachma; see *P.Hamb.* III 204, 5n.

προσ(διαγραφομένων) χ(αλκοῦ) ὀβ(ολοῦς) δέκα: For the extra charges imposed on the poll-tax paid by those in the Arsinoite nome see Sijpesteijn in *P.Mich.* XV 695–699

(introduction pp. 22–23). Taxes in Roman Egypt were imposed by the emperors and paid to the imperial coffers. Government officials accepted payments for poll tax only in tetradrachms, specially minted within the province for this purpose. Thus the tax-payer had to exchange his drachma coins for tetradrachms when paying his taxes. While doing so, he was compelled to pay the *prosdia-graphomena*, or surcharge fixed at 6.25% (1/16) for *laographia* payments, for which see A. Gara, *Prosdia-graphomena e circolazione monetaria*, Milan 1976, pp. 144–46; V.B. Schuman, The «Rate» of the *προσδιαγραφόμενα*, *BASP* 16 (1979), pp. 125–130, adds that this surtax also covered the costs of transporting the money to Alexandria. See also Gara, *loc. cit.*, p. 22–23. In Roman Egypt the *prosdia-graphomena* were implemented as early as the reign of Augustus. See S.L. Wallace, *Taxation in Egypt from Augustus to Diocletian*, Princeton 1938, (repr. New York 1969), p. 330; A. Gara, *op. cit.*, p. 26.

Nahum Cohen

Department of History
Achva Academic College
Shiqmim 79800
Israel

